

צעקצי הראשונים

"ללכת צעקצי הראשונים אריות קצחצורה • גאוני הדורות בעלי גבורה" (לשון הרמב"ן בהקדמה לפירוש)

חאת הברכה תשפ"ז • עיון בפשוטו של מקרא בעקבות רבותינו, רש"י ובעלי מחלוקתו • גליון צ"ו

א. 'יחי ראובן' - בעולם הזה, איך אפשר, והלא כבר מת.

דרשות הגמרא והספרי

נראה שרש"י בא לבאר כפל הכתוב, שמאחר שאמר 'יחי ראובן', מה צריך לומר 'ואל ימות'. ומקור דברי רש"י הלא הוא מהגמרא בסנהדרין (צב, ב):

"אמר רבא, מניין לתחיית המתים מן התורה, שנאמר, 'יחי

ראובן ואל ימת', 'יחי ראובן', בעולם הזה, 'ואל ימת', לעולם הבא."

ובפשוטו דורש רבא מכפל הלשון, שיש כאן שתי ברכות שונות. 'יחי ראובן' בעולם הזה, 'ואל ימות' לעולם הבא, כלומר, בפעם השניה כאשר יקום לתחייה. ומכאן לתחיית המתים מן התורה, שעל כן הוצרך לברכו בחיים גם על הזמן שאחר התחייה.

והנה בספרי כאן (פסקא שמז), דרשו באופן אחר:

"יחי ראובן ואל ימות. והלא מת הוא, אלא מה תלמוד לומר 'ואל ימות', לעולם הבא."

הרי שהספרי לא דורש את כפל הלשון, אלא תמה, מה שייך לברך 'ואל ימות' אחר שכבר מת. ומיישב שהברכה היא על 'עולם הבא'. ולפי הספרי יש לומר שאין כאן שני דברים, אלא הכל ברכה אחת, 'יחי ראובן ואל ימות לעולם הבא'.

ולאידך גיסא, רבא אינו מתקשה בקושיית הספרי, שהרי הוא מפרש 'יחי ראובן' על עולם הזה, ולא הוקשה לו, והלא מת הוא, שלפירושו אין להשיב, 'לעולם הבא', כי זה כבר נאמר בלא ימות, ומהו מה שאמר 'יחי ראובן'.

ומעתה שתי הדרשות מוקשות ועומדות, שעל הגמרא יש להקשות קושיית הספרי, והלא מת הוא, ועל הספרי יש להקשות כדיוקו של רבא, התינח 'ואל ימות', אך מהו 'יחי ראובן', ומדוע הוצרך לכפול הלשון.

וכבר תמה בזה מפרש רש"י בעל צדה לדרך, שאחר שציין שדברי רש"י הם דברי הגמרא בסנהדרין, הקשה בזה הלשון:

"ואני שמעתי ולא אבין, על מי בקש יחי ראובן בעולם

הזה, כלומר, שלא ימות בכרת, אי על ראובן עצמו, קשה, והלא כבר מת, כמו שהקשו בספרי (פסקא שמז) וז"ל, 'יחי ראובן ואל ימות', והלא מת הוא, אלא מה תלמוד לומר 'ואל ימות', לעולם הבא, הרי לא דרשו יחי ראובן בעולם הזה. ואי בקש על בניו

של ראובן, קשה, מהיכי תיתי שהם ימותו בכרת בשביל חטא אביהם ראובן במעשה בלהה, עד שהוצרך להתפלל עליהם, הרי כתיב (מלכים ב' יד, ו), 'איש בחטאו יומת, ואין בנים נתפסים בעון אביהם אלא קטנים דוקא, כדאיתא בפרק במה מדליקין (שבת לב, ב). ועוד, שהרי אפילו בעבודה זרה אין הבנים נתפסים בעון אביהם בזמן שאוחזים מעשה אבותיהם אלא דוקא עד דור רביעי ולא יותר, כמו שכתוב (שמות כ, ז), פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי, ואילו כאן מזמן שמת ראובן עד משה, חלפו עברו כמה וכמה דורות. וצל"ע."

ולכאורה הקושיא על דרשת הגמרא אלימה יותר מהקושיא על הספרי, שאין תימה כל כך מצד הפשט מדוע כפל הלשון בדרך שירה, אבל הדרשה על ראובן שיחיה בעולם הזה, אין לה מובן כלל. וכמו כן צריך להבין, מדוע ביכר רש"י את פירוש הגמרא מפירוש הספרי.

זמן תחיית המתים נקרא 'העולם הזה'

ועלה ברעיוני לומר, שהנה ידועה מחלוקת הראשונים בגדרי 'תחיית המתים' ו'עולם הבא', שדעת הרמב"ם שאחר תחיית המתים יחזרו המתים לעפרם, ועולם הבא יהיה עולם הנשמות בלבד. והרבה ראשונים הכריעו שלא כדבריו, אלא תחיית המתים תהיה לצורך העולם הבא, שאחר שיקומו המתים, יחיו בנשמתם ובגופם לנצח.

ואם כן יש לפרש לדרך הרמב"ם, שמה שאמר רבא 'יחי ראובן בעולם הזה', אין הכוונה לחיו שהיו לו בעולם הזה, אלא הכוונה שיזכה לתחיית המתים, שאז יהיו החיים בעולם הזה. ואחר כך הוסיף רבא לדרוש את כפל הלשון, 'ואל ימות', שהיא בקשה על עולם הבא. ולפי זה מה שאמר רבא, 'מנין לתחיית המתים מן התורה', אין כוונתו

להביא ראייה מ'ולא ימות', אלא מ'יחי ראובן'. ולא קשה כלל קושיית הספרי, 'והלא מת הוא', כיון שהבקשה היא על החיים שלאחר התחייה.

שוב מצאתי את שאהבה נפשי בספר 'באר בשדה', אלא שביאר הדברים בטוב טעם בשיטת שאר הראשונים:

"יחי ראובן בעולם הזה. עיין בתוע'ר מערבי ואזמיר, שרבים נתקשו, מה רצה לומר יחי ראובן בעולם הזה. ולי נראה פשוט במה שידוע, שבימות המשיח יחיו המתים ויזכו לימות המשיח, ואחר ימות המשיח הוא עולם הבא, ואז יהיה תחיה שניה, כדאיתא בסנהדרין צ"ב, צדיקים שעתידי הקב"ה להחיותן שוב אינם חוזרים לעפרם, ופירש

רש"י, שעתידי להחיות לימות המשיח לאחר שיחיו, שוב אינן חוזרין לעפרן בין ימות המשיח לעולם הבא, אלא הבשר מתקיים עליהם עד שישבו ויחיו לעתידי לבוא. הרי שהם שתי תחיות. והשתא היינו דקאמר, יחי ראובן בעולם הזה, רצה לומר, לימות המשיח שגם הוא נקרא עולם הזה, ואל ימות לעולם הבא, היינו בזמן התחיה השניה. וראיתי בספר עין יעקב דגריס כן בהדיא, 'יחי ראובן, לימות המשיח, אל ימות, לעולם הבא'."

ובאמת שפירושו נפלא ביותר בדברי הגמרא, אך עדיין הדברים סתומים מעט בפירוש רש"י כאן, וצ"ע.

ב. האם הברכה היא לשבט ראובן או לראובן בן יעקב

רש"י. וטעם 'מתיו', שכל אנשיו יזכו בזה, ולא יכרת אפילו מקצת השבט בחטאו... ויש מפרשים, כי הברכה הזאת על כבוש הארץ, יאמר שיחיה ראובן בעברם חלוצים למלחמה לפני בני ישראל, והטעם, שיתגברו ולא ינוצחו, כטעם, ועל חרבך 'תחיה' (בראשית כז, מ), ואל ימות, שלא יפלו מהם במלחמה, ויהי מתיו מספר, שיחזרו לאהליהם במספרם ולא יפקד מהם איש וכו', והפירוש הזה קרוב, אבל הראשון נכון יותר בעיני, כי ברכת משה כדרך אשר הזכיר יעקב וכענין ההוא'."

הרי לפנינו הכרעת הרמב"ן לענין סיפא דקרא, 'ויהי מתיו מספר', שפירוש רש"י הוא הנכון, ותוכן הברכה היא שלא יצא שבטו של ראובן מן הכלל, ולא בקשה שלא ימות במלחמה. אלא שנחלקו הרמב"ן ורש"י על הרישא, שרש"י מפרשו על ראובן, והרמב"ן מפרשו כענין הסיפא, 'שלא יכרת שבטו באחד מן הזמנים'."

ומכיון שרש"י סובר כהרמב"ן שהברכה בכללות היא על הכללת ראובן בכלל השבטים, הוקשה לרש"י תחילת הפסוק, מהו 'יחי ראובן'. ואמנם הרמב"ן כתב: 'יחי ראובן, בישראל, ואל ימות, שלא יכרת שבטו', הרי שהוא מפרש תיבת 'יחי' ו'ימות' בלשון מושאלת, שיחשב חלק מהכלל ולא יכרת. אבל רש"י לא היה לו נוח להוציא התיבות ממשמעותם, ולכן פירש 'יחי ראובן ואל ימות', בחיים ומיתה כפשוטם, אלא שהכוונה לראובן עצמו.

ונראה שלדרך זו אין דוחק בכך שהברכה היא לראובן ולא לשבט. שכל עיקר הצורך בברכה אינו אלא שלא ידחה השבט מחמת עון בלהה, ועל כן התחיל מהבקשה שלא יזכר העון לראש השבט ויחיה בעולם הזה ובעולם הבא, ושוב הוסיף לברך, שגם שבטו לא יכרת מכלל ישראל.

רוב הראשונים מפרשים את הברכה 'יחי ראובן', שהיא ברכה לשבטו של ראובן שהתחייב לעבור חלוץ לפני בני ישראל, שלא ימות במלחמה וישוב לשלום. ועל זה אמר, יחי ראובן ואל ימות [במלחמה], ויהי מתיו [אנשיו] מספר - שישוב מהמלחמה באותו מספר בו יצא ולא יפקד ממנו איש. כן הביא בפירוש הריב"א בשם הר"מ מקוצי, וכן פירשו החזקוני, בכור שור, רא"ש, וכן הוא בפירושי בעלי התוספות, והביאו פירוש זה גם הרמב"ן ורבינו בחיי.

ולפירוש זה הברכה היא לשבט ראובן, וכשאר כל הברכות האמורות בכל השבטים. אך רש"י מפרש את הברכה על ראובן עצמו, וכדרשת חז"ל שהובאה לעיל. וצריך להבין מה ראה רש"י לשנות פירוש הפשט שהברכה היא על השבט, ולפרש הברכה על ראובן עצמו. וראה בלשון רבינו מיוחס: 'רבותינו דרשו על ראובן בן יעקב'. משמע שדברי חז"ל הם דרשת הכתוב, ולא פירוש הפשט כדעת רש"י.

הרמב"ן מסכים עם פירוש רש"י

ואמנם אפשר שרש"י בא ליישב כפל הלשון, ששאר הראשונים לא חששו לו, ולפירושם 'יחי ראובן ואל ימות' הוא דבר אחד. אך נראה יותר ששיטת רש"י מתבארת יפה בדברי הרמב"ן כאן, זה לשונו:

"[הביא תחילה דברי האב"ע, ואח"כ כתב:] ויותר נכון לפרש, יחי ראובן בישראל ואל ימות, שלא יכרת שבטו באחד מכל הזמנים, ויהי פקודיו במספר בני ישראל לעולם. יתפלל עליו שלא יגרום חטאו והכעס הגדול אשר כעס עליו אביו בחללו יצועיו להכרית שמו מישראל. וזה כענין שנאמר שם (בראשית לה, כב), וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל ויהיו בני יעקב שנים עשר, כי הודיע שלא יצא בחטאו מן המספר, וכן פירש

העולה מן הדברים בקצרה:

בפירוש ברכת ראובן יש שתי דרכים עיקריות: א] שלא יצא שבט ראובן מהכלל (רש"י, רמב"ן). ב] שלא ימותו אנשיו במלחמה (ראשונים). לדרך א' יש שתי דרכים בפירוש, 'יחי ראובן': א] שבירך תחילה את ראובן עצמו שיחיה בעוה"ז ובבא (רש"י ע"פ חז"ל). ב] יחי השבט ולא יכרת מכלל ישראל, והכל ענין אחד עם סוף הפסוק, 'ויהי מתיו מספר' (רמב"ן).